

'Aphrahaṭ, a Perzsa Bölcs a monasztikus mozgalom kezdeteiről

Recepciótörténeti esszé az első szír egyházatyáról

VASSÁNYI MIKLÓS

Abstract

This short historical investigation wants to contribute to the research into the origins of Oriental monasticism by looking into the practical theology of the prayer and of continence, in the corpus of epistles written by 'Aphrahaṭ, the "Persian Sage" (4th century, Sasanian Empire). In particular, *Demonstrations* 4 and 6 are examined in detail with a view to their Western reception history, from their editio princeps by William Wright (1869) up to the present day. The bibliographical essay is accompanied by a Hungarian translation of excerpts from *Demonstration* 6, "On the Sons of the Covenant".

Keywords: 'Aphrahaṭ, Syrian Christianity, early monasticism, prayer, asceticism.

Kulcsszavak: 'Aphrahaṭ, szír kereszténység, korai szerzetesség, imádság, aszkézis.

A jelen rövid történeti vizsgálat a keleti szerzetesség eredetének kutatásához szeretne hozzájárulni azzal, hogy a szír *gmire'* („tökéletesek”, *perfecti*) és *iḥidoʿe'* (*monachosok*, *solitarii*) aszketikus gyakorlatának különösen két mozzanatát: az imádságot (*ṣluto'*) és az önmegtartóztatást (*qadiṣuto'*) jellemzi a talán legkorábbi Perzsiában keletkezett szír keresztény intelmegyűjtemény recepciótörténeti szempontú bemutatása alapján.

A szír keresztény irodalom első, utánozhatatlan felvirágzása a 4. évszázadra esik. A Közép-Kelet, közelebbről Észak-Mezopotámia különböző szír nyelvű területein ekkor működött 'Aphrahaṭ, a „Perzsa Bölcs”, Szír Szent Efrém, a „Szentlélek Hárfája”,¹ és ekkor keletkezett az anonim *Fokozatok könyve* (*Ktobo'*

VASSÁNYI MIKLÓS filozófus, történész, a KRE BTK Szabadbölcsészeti tanszékének docense; vassanyi.miklos@kre.hu

¹ Efrém hatalmas életművébe bevezetésül szolgálhat SEBASTIAN P. BROCK teljes körű áttekintése: *The Luminous Eye. The Spiritual World Vision of Saint Ephrem*, Gorgias Press,

dmasqoto)² című monasztikus prédikációgyűjtemény is. 'Aphrahat – az első jelentős nem gnosztikus szír keresztény író – a százánida Perzsiában, feltehetőleg a 4. század második negyedében élt, így nišibisi Szír Szent Jakab (*floruit*, cca. 320) fiatalabb, Szent Efrém (cca. 306–373) idősebb kortársa lehetett. Jelen esszében a műveiből készült, eddig megjelent magyar fordításokhoz, különösen a Bugár M. István fordította 4. *bizonyításhoz* (lásd lentebb) és az alatt három rövid részletben lefordított 6. bizonyításhoz szeretnénk vázlatos kultúr-történeti-recepciótörténeti háttérrel rajzolni, közelebbről a kora újkortól a 19. század végéig terjedő időszakra való tekintettel.

'Aphrahat 23 személyes hangvételű szír szöveget írt *Bizonyítások* (*Tahwite'*) címmel. Az első 22 szöveg a kezdőszavak kezdőbetűje alapján a szír ábécének megfelelő alfabetikus sorrendbe rendezve áll a kéziratokban;³ a 23., később keletkezett mű külön áll. A 23 „bizonyítás, demonstráció” tematikája sorjában: 1. A hitről; 2. A szeretetről; 3. A böjtről; 4. Az imádságról; 5. A háborúkról; 6. A szerzetesekről; 7. A bűnbánókról; 8. A halottak feltámadásáról; 9. Az alázatosságról; 10. A pásztorokról; 11. A körülmetélkedésről; 12. A húsvétről; 13. A szombatról; 14. Buzdítás; 15. Az ételek különbségeiről; 16. A pogányokról, akik a nép helyett elhívtak; 17. A Felkentől, Isten Fiáról; 18. A zsidókkal

Kalamazoo, MI, 1992; online kölcsönözhető itt: www.archive.org [2024. 11. 04.]; ugyancsak Brock tollából a következő kötet bevezetése: *St Ephrem the Syrian. Hymns on Paradise*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, NY, 1990, 7–75; továbbá EDWARD G. MATHEWS – JOSEPH P. AMAR (eds.): *St. Ephrem the Syrian. Selected Prose Works*, The Catholic University of America Press, Washington, DC, 1994, 12–56; illetve ANTON BAUMSTARK (1872–1948) máig alapvető klasszikusának Efrémre vonatkozó fejezetei: *Geschichte der syrischen Literatur: mit Ausschluss der christlich-palästinensischen Texte*, A. Marcus und E. Webers Verlag, Bonn, 1922, §§ 6–8 = 31–52.

² E 4. századi, szándékosan anonim gyűjtemény 30 (vagy más számozás szerint 31) homíliából áll, és az északkelet-mezopotámiai Kis Zabo' folyó vidékén élő elkötelezett szír szerzetesek (*ihidoye'*) közösségének gyakorlati teológiáját fejti ki. A *Fokozatok könyve* kritikai kiadását honfitársunk, KMOŠKÓ MIHÁLY (1876–1931) sémi filológus, katolikus pap rendezte sajtó alá a *Patrologia Syriaca – Malponuto' d'abohoto' suryoye'* (Ediderunt Firmin-Didot et socii, Parisii, 1926) harmadik köteteként *Ktobo' dmasqoto' – Liber graduum* címmel. A teljes korpusz angol nyelvű fordítását lásd ROBERT A. KITCHEN – MARTIEN F. G. PARMENTIER (eds.): *The Book of Steps. The Syriac Liber Graduum*, Cistercian Publications, Kalamazoo, MI, 2004. Az újabb szakirodalomból lásd KRISTIAN S. HEAL – ROBERT A. KITCHEN (eds.): *Breaking the Mind. New Studies in the Syriac Book of Steps*, Catholic University of America Press, Washington, DC, 2014. [<https://doi.org/10.1093/jts/flab129>]

³ GEORG BERT a 25., 34., 37. stb. zsoltárokra utal e praxis forrásaként az *Aphrahat's des persischen weisen Homilien* című könyvében: „Aphrahat's des persischen Weisen Homilien. Aus dem Syrischen übersetzt und erläutert.” Hinrich, Leipzig, 1888, xxiii, 2. lj.

szemben a szüzességről és a megszentelődésről; 19. Ama zsidókkal szemben, akik azt mondják: újra összegyűjtetnek; 20. A szűkölködők támogatásáról; 21. Az üldöztetésről; 22. A halálról és a végítéletéről; 23. A szőlőfűtről.

A „bizonyítás, demonstráció” jelentésű *taḥwito'* (*Thesaurus Syriacus*: „demonstratio, argumentum”; fem.) főnév gyöke azonos a *ḥwo'* igéével, mely *Peal* igetörzsben nem használatos, *Paelban* (*ḥawi*) jelentése „hírül ad, jelez, kinyilvánít, megmutat, bizonyít”. 'Aphrahaṭ értekezései annyiban valóban bizonyítások, hogy általában egy tézis felállításával kezdődnek, majd a szerző ezt a tézist biblikus példák sokaságának felsorolásával és elemzésével igazolja. Ne várjunk azonban arisztotelészi típusú szillogizmust – 'Aphrahaṭ bizonyítási módszere a (minél teljesebb) indukció, egyfajta megmutatás, rávezetés. A fő tézis részét képező altézisek, illetve azok bizonyításai lehetnek egyes szakaszok önálló témái. A szövegekben így visszatérő fordulat, hogy 'Aphrahaṭ nyugtázza, hogy bizonyította a tézisé – ami gyakran azt is jelenti, hogy egy ó- vagy újszövetségi igehelyet kimerítően értelmezett. A meggyőző, bizonyító jelleg abban is megnyilvánul, hogy a szerző rendszeresen alkalmazza az *'ano'* *'apisok d...*, „bebizonyítom neked, meggyőzlek arról, hogy...” kifejezést. A bizonyítások hangvétele személyhez szóló, episztolárisnak nevezhető, távolról párhuzamba állítható Kölcsey Ferenc *Parainesis*-ének hangvételével is. A személyességet jelzi a gyakran visszatérő *ḥabibi*, „kedvesem” szófordulat, mely a bizonyítások ismeretlen címzettjéhez szól. A 4. *bizonyítás* episztoláris jellegét igazolja továbbá, hogy a 19. szakasz végén 'Aphrahaṭ maga is kifejti, hogy tanítását írásos formában, levélként juttatta el kedves tanítványához („légy szorgalmas mindenben, amit írtam neked”).

A 4. *bizonyítás* kiindulási tézise, hogy „a szív tisztasága kiválóbb imádság minden, fennhangon elmondott imánál”. Sebastian Brock szerint⁴ ez az első olyan keresztény értekezés az imáról, amely nem elsősorban a *Miatyánkról*

⁴ „Aphrahat's *Demonstration IV* has the distinction of being the earliest extant Christian treatise on prayer which is not primarily concerned with the Lord's Prayer, as is the case with the well-known works on prayer by Tertullian, Origen, and Cyprian” (SEBASTIAN BROCK: *The Syriac Fathers on Prayer and the Spiritual Life*, Cistercian Publications, Kalamazoo, MI, 1987, 2.) Brock e tézisének finomítva rá lehet mutatni, hogy legalábbis Órigenész értekezésének jelentős része – az 1–16. és a 31–34. fejezetei – az ún. „ontológiai ima” általános, filozófiai igényű elméletét adják különösen lélekfilozófiai téren.

szól, mint Tertullianus (cca. 155 – cca. 220),⁵ Órigenész (cca. 185 – cca. 253)⁶ vagy Szent Cyprianus (200–258)⁷ idevágó művei. Témája ugyancsak Brock szavaival a „prayer as an interiorized sacrifice,” azaz az ima mint lelki áldozat.

Az alant kis részben lefordított, szintén parainetikus 6. *bizonyítás* témái a monasztikus életszabályok, különösen a szexuális önmegtartóztatás (*qadišuto*) úgy férfi, mint női *ihidoje*, *monachosok* esetében. A 6. *bizonyítás* és az egész korpusz szemlélete és tanítása alapján gyakorlatilag bizonyos, hogy 'Aphrahaṭ maga is *ihidojo*' és *qadišo*' volt. – A következőkben 'Aphrahaṭ életművét annak kiadástörténetén keresztül szeretnénk megvilágítani, így nyújtva bepillantást az értelmezés filológiai nehézségeibe és a modern sémi filológia – néha kalandos – kultúrtörténetébe is.

Az 'aphrahaṭi *corpus*t korán lefordították örményre, és Szír Szent Jakab nišibisi püspök (†338) neve alatt hagyományozták, így első nyomtatott, Nicolaus Antonelli általi öörmény–latin kétnyelvű kiadása szintén Jakabnak tulajdonítja a bizonyításokat: *Sancti Patris nostri Jacobi episcopi Nisibeni sermones cum praefatione, notis, & dissertatione de ascetis quae omnia nunc primum in lucem prodeunt* (Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, Romae, 1756). A kötet 18-at tartalmaz az összesen 23 bizonyításból; majd' 400 hasábos történeti értekezést iktat be a 6. *bizonyítás* elé Nicolaus Antonelli tollából *De ascetis* címen; tudós filológiai bevezetője (i–xviii) nem tárgyalja az 'aphrahaṭi szerzőség lehetőségét; és vagy elveszettnek ítéli a szír eredetit, vagy – inkább – eleve örmény nyelven keletkezettnek tekinti a gyűjteményt.⁸ A 4. *bizonyítás*

⁵ *De oratione liber*: PL 1, 1251–1304, in ERNEST EVANS (ed. & transl.): *Tertullian's Tract on the Prayer*, Wipf and Stock, Eugene, OR, 2016 (kritikai kiadás; előfizetéssel online olvasható itt: www.perlego.com [2024. 11. 04.]). A mű latin szövege online olvasható itt is: <https://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.oratione.shtml> [2024. 11. 04.]

⁶ Περὶ προσευχῆς: PG 11, 416–561, in PAUL KOETSCHAU (ed.): *Origenes Werke*, Bd. 2: *Buch V–VIII gegen Celsus – Die Schrift vom Gebet*, J.C. Hinrich, Leipzig, 1899. Magyarul *Az imádságról*, in Vanyó László (szerk.): *Órigenész az imádságról és a vértanúságról*, Szent István Társulat, Budapest, 1997, 41–163.

⁷ *De oratione Dominica*: PL 4, 519–544. A mű latin-francia kétnyelvű kiadása: MICHEL RÉVEILLAUD (ed.): *Saint Cyprien: L'Oraison dominicale. Texte, traduction, introduction et notes*, PUF, Paris, 1964; kritikai kiadása: MANLIO SIMONETTI – CLAUDIO MORESCHINI (eds.): *Cyprianus: Opera*, vol. 2. Brepols, Turnhout, 1976, 90–113 (CCSL 3A).

⁸ „...ego potius conjecturam facio, ut alibi etiam dixi, hos sermones, qui nunc primum in publicum exeunt, non Syriaca sed Armena lingua, qua utebatur Sanctus Gregorius Armenorum Episcopus, a quo S. Jacobus rogatus scripsit, compositos fuisse; vel certe si primum a S. Jacobo Syrorum lingua scripti fuerunt, exemplar Syriacum in Armeniam missum, & in idioma, quo Regio illa utebatur, versum ac divulgatum, verosimiliter, ut accidere solet,

latin fordítása alapján ítélve az örmény fordítás messzemenően igazodik a szír eredeti szövegéhez.

A 18. és különösen a korai 19. században, az 1830–40-es években a Nílus-delta-vidéki Nitria-sivatag kolostoraiból, elsősorban Istenszülő Szűz Mária, kisebb részben Szent Makarios kolostorából több európai utazó is különböző nehézségek árán számos késő ókori kopt, szír, etióp, arab kéziratot vásárolt, melyek először részben a Biblioteca Apostolica Vaticanába, onnan végül a British Museum kéziratárába kerültek.⁹ A könyvtártörténetben *Nitrian Collection* név alatt hivatkozott gyűjtemény tartalmazta 'Aphrahaṭ episztoláinak három kéziratát is, melyek így először váltak elérhetővé szír nyelven, datált kéziratokban.¹⁰

E szír szöveg *editio princeps*-ét a British Museum szír kézirateit katalogizáló William Wright (1830–1898), a kiváló cambridge-i arabista, sémi filológus rendezte sajtó alá bő egy évszázaddal Antonelli kiadása után: *The Homilies of Aphraates the Persian Sage, edited from Syriac Manuscripts of the fifth and sixth Centuries, in the British Museum, with an English Translation*, vol. 1: The Syriac Text, Williams and Norgate, London, 1869; *tomus unicus*, az első kötet bevezetésében beígért 2., a szöveg angol fordítását tartalmazandó kötet nem jelent meg). A könyv bevezetése tárgyalja és kronológiai alapon elveti Szír Szent Jakab

deperditum esse.” NICOLAUS ANTONELLUS (ed.): *Sancti Patris nostri Jacobi episcopi Nisibeni sermones*, Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, Romae, 1756, ix.

⁹ A szír kéziratok megvásárlásának nem ritkán igen kalandos és fordultatos történetét részletesen meséli el WILLIAM WRIGHT a *Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum, acquired since the year 1838*. The British Museum, London, 1870–1872, 3. kötetének előszavában, v–xvi.

¹⁰ Az 'Aphrahaṭ műveiről fennmaradt három kézirat részletes leírását lásd Wright monumentális katalógusának 528., 529., 530. és 850/5a számai alatt (WILLIAM WRIGHT: *Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum*, 2. kötet, i. m.). A katalógus 2. kötetében Wright így foglalja össze azt, amit 'Aphrahaṭról tudott vagy kikövetkeztetett: „Aphraates [...], 'the Persian Sage,' a contemporary of Jacob of Nisibis and Ephraim, and bishop of the convent Mār Matthew near Mosul [...]. He flourished about AD 337–345. At some period of his life, perhaps when he was made bishop, he took the name of Jacob, and hence his writings have been ascribed from a very early period to his more widely known namesake Jacob of Nisibis. His work consists of 22 homilies, in the form of Epistles, each commencing with a letter of the alphabet in the usual sequence, and a separate treatise entitled [...] 'The Cluster of Grapes.' They were soon translated into Armenian.” WILLIAM WRIGHT: *Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum*, 2., i. m., 401. – Sebastian Brock azonban elveti és „késői anakronisztikus hagyomány”-nak nevezi 'Aphrahaṭ mosuli illetőségét. SEBASTIAN BROCK: *The Syriac Fathers on Prayer and the Spiritual Life*, i. m., 2.

szerzőségének lehetőségét, amennyiben 'Aphrahaṭ episztoláit a 337–345 közötti időszakra datálja – szerzőnk saját nyilatkozata, a 22. *bizonyítás* 25. fejezete alapján. Ismerteti a kiadás alapjául szolgáló három kéziratot, melyek közül a legrégebbi 474-re datált. Wright szerint továbbá 'Aphrahaṭ gyakran emlékeztetből és ezért tévesen idézi a *Pšittō*-t, az ún. „egyszerű” szír bibliafordítást (mai ismereteink szerint ennek újszövetségi szövege csak a korai 5. században véglegesült és terjedt el).¹¹

A *corpus* első, közvetlenül a szír eredetiből készült, de nem teljes fordítása modern idegen nyelvre Gustav Bickell (1838–1906) neves német sémi filológus munkája: *Ausgewählte Schriften der syrischen Kirchenväter Aphraates, Rabulas, und Isaak v. Ninive, zum ersten Male aus dem Syrischen übersetzt* (Verlag der Jos. Kösel'schen Buchhandlung, Kempten, 1874; az 1–4., 7–8., 12., 18. és 22. homíliák fordítása). Bickell árnyalt értékelése szerint 'Aphrahaṭ mélyrehatóan ismeri a Szentírást, bár utalásai, idézetei néha inkább egyszerű, kidolgozatlan felsorolások; tanítása józan és racionális, nélküli Szent Ephraim költői ihletét. Dogmatikai szempontból – folytatja Bickell – 'Aphrahaṭ ortodox, eltekintve attól a tanításától, mely szerint a lélek a test halála után a tetemben maradva öntudatlanul várja a feltámadást (8. *bizonyítás*, 19–22. fejezet; lásd még 22. *bizonyítás*, 6. fejezet).¹² A szír atya nem tud a tőle nyugatabbra hevesen zajló

¹¹ Keletkezéséről lásd ANTON BAUMSTARK: *Geschichte der syrischen Literatur*, i. m., § 4A, 18–19; újabban SEBASTIAN P. BROCK: *The Bible in the Syriac Tradition*, Gorgias Press, Kalamazoo, MI, 2006 (korábbi verziója *shareware*-ként megtalálható [online] a www.archive.org-on [2024. 11. 28.]).

¹² 'Aphrahaṭ, Ephraim, Babai és Tatianos álláspontját alaposan mutatja be és elemzi F. GAVIN korai cikke: *The Sleep of the Soul in the Early Syriac Church*, *Journal of the American Oriental Society* 40 (1920) 103–120. A kérdés nagyívű történeti diszkusszióját lásd NICHOLAS CONSTAS: 'To Sleep, Perchance to Dream.' The Middle State of Souls in Patristic and Byzantine Literature, *Dumbarton Oaks Papers* 55 (2001) 91–124 [online] https://archive.org/details/DOP55_06_Constas/mode/2up [2024. 11. 28.] Constas így ír 'Aphrahaṭ felfogásáról: „...the Syriac tradition of the soul's dormition espoused by writers like Aphrahaṭ (d. ca. 345), Ephrem (d. 373), and Narsai (d. 502), according to whom the souls of the dead are largely inert, having lapsed into a state of their future reward” (110). Széle körü történeti áttekintést ad továbbá BUGÁR M. ISTVÁN: *Is there a Life without a Body?*, *Eastern Theological Journal* 6 (2020) 11–34; 'Aphrahaṭ és Ephraim álláspontjának diszkusszióját lásd itt (29–33): [online] https://szentatanaz.synergyfox.app/public/6/tanulmanyok/etj_6_1/etj_6_1_bugar.pdf [2024. 11. 28.]

ariánus vitáról, teológiai téren elsősorban a judaizáló kereszténység ellen érvel (erről lásd különösen a 18. és a 19. *bizonyítást*).¹³

A recepciótörténet következő fontos állomása Carl Joseph Francis Sasse (szül. 1855) disszertációja, a *Prolegomena in Aphraatis Sapientis Persae sermones homileticos* (Kreysing, Lipsiae, 1878). A negyvenoldalas kis kötet teljes körű történeti-filológiai áttekintést kíván nyújtani 'Aphrahaṭról, valamint szerzőnk stílusáról és dogmatikájáról, kitérve a *hypnopsychia* már említett tanára is. A többi tanulmánynál sokkal részletesebben mutatja be az örmény recepciótörténetet – eszerint az örmény fordítás korát közvetlenül nem ismerjük ugyan, de kultúrtörténeti és nyelvészeti alapon az 5. századra tehetjük.¹⁴ Sasse dicséri az örmény fordító szír nyelvben való jártasságát és munkájának precizitását, de felrója szisztematikus hibáit és a másolat rossz minőségét is; majd az örmény szöveg alapján mégis javaslatokat tesz a szír eredeti olvasatainak javítására. Antonelli kiadói munkájával elégedetlen, de még inkább annak latin fordítói kvalitásaival: nem fordításnak, hanem parafrázisnak nevezi a latin szöveget – és az örmény szöveg új kiadását is követeli.¹⁵ Sasse továbbá külön foglalkozik 'Aphrahaṭ biblikus idézeteivel, megállapítva, hogy az ótestamentumi passzusokat a szír atya a *Pšitto'* verzióból veszi (ami Sasse szerint ennek régiségét bizonyítja); míg az evangéliumi idézetek egy, a *Pšitto'*-tól független szövegváltozatra mennek vissza.¹⁶

Sasse disszertációját időrendben követte Jacobus Forget – Leuvenben Wright és Bickell munkássága nyomán megvédett – nagyívű, rendszeres-módszeres történeti teológiai doktori értekezése, a *De vita et scriptis Aphraatis, sapientis Persae, dissertatio historico-theologica*, Vanlinthout Fratres, Lovanii, 1882; a 21. *bizonyítás* latin fordításával, 330–353).¹⁷ Forget értekezése kifejezetten *epistu-*

¹³ GUSTAV BICKELL: *Ausgewählte Schriften der syrischen Kirchenväter Aphraates*, Verlag der Jos. Kösel'schen Buchhandlung, Kempten, 1874, 14–15. A magyar szakirodalomból lásd KÖVÉR ANDRÁS (ford.): Aphrahaṭ: 18. demonstráció a zsidókkal szemben, amely a szüzességről és a szentségről szól, *Katekhón* 2 (2005/3) 367–391; és KÖVÉR ANDRÁS: Aphrahaṭ: 12. demonstráció – A peszahról, *Vallástudományi Szemle* (2009/1) 103–141, ezen belül különösen 119–139.

¹⁴ CARL JOSEPH FRANCIS SASSE: *Prolegomena in Aphraatis Sapientis Persae sermones homileticos*, Kreysing, Lipsiae, 1878, 23–26.

¹⁵ Uo. 31–33.

¹⁶ Uo. 34–40.

¹⁷ Teljes címén *De vita et scriptis Aphraatis, sapientis Persae, dissertatio historico-theologica*, quam ad gradum Doctoris S. Theologiae in Universitate Catholica Lovaniensi consequendum conscripsit Jacobus Forget, presbyter diocesis Namurensis, S. Theol. licenciatus. Excudebant Vanlinthout Fratres, Lovanii, 1882.

lae-ként kategorizálja 'Aphrahaṭ szövegeit, és szerzőnk már említett lélektani tévedése mellett felhívja a figyelmet annak eszkatológiai álláspontjára is, mely szerint a világ a teremtetéstől számított hatezer év után ér majd véget (lásd a 2. *bizonyítás* 14. fejezetét).¹⁸ Sasse megjegyzései¹⁹ nyomán dicséri 'Aphrahaṭ szír szókészletének és szintaxisának tisztaságát, stílusának egyszerűségét, de (szintén Sasset követve) szemére veti bőbeszédűségét.²⁰ Az episztolákat – a gyűjteményt bevezető, részben csak örményül fennmaradt kérő levél alapján²¹ – egy ismeretlen *monachos*hoz írotnak tartja, akire 'Aphrahaṭ világosan utal is az 1. *bizonyítás* 1. fejezetében és számos más passzusban.²²

A bizonyítások első teljes fordítását modern idegen nyelvre – németre – Georg Bert készítette: *Aphrahat's des persischen Weisen Homilien. Aus dem Syrischen übersetzt und erläutert* (Hinrich, Leipzig, 1888).²³ A fordítás nagyívű bevezetése felhívja figyelmünket a 10. és a 22. *bizonyítás* záradékára, melyek a szerzőt „perzsa bölcs”-nek (*ḥakimo' porsoyo'*) nevezik.²⁴ Bert – 'Aphrahaṭ judaisztikai témájú episztolái alapján – feltételezi, hogy a Perzsa Bölcs zsidó tudósoktól tanult;²⁵ és a 15. *bizonyítás* 1. és 25., felszentelő kézrátételt említő szakaszából a korai szakirodalommal egybehangzóan arra következtet, hogy bölcsünk püspök volt (de ugyanakkor remete is).²⁶ Alaposan vizsgálódik 'Aphrahaṭ működési helye felől, de kronológiai alapon elveti azt a többek által is képviselt hipotézist, hogy szerzőnk egy mosuli (ma Irak) kolostorban élt volna. 'Aphrahaṭ saját közlései alapján azonban megállapítja, hogy bizonyosan II. Šapūr perzsa *šāhanšāh* (nagykirály, *sedīt* 309–379) alattvalója volt, aki Perzsia szír nyelvű részén, Kelet-Szíriában működött.²⁷ Ezt nyelvtörténeti alapon is állíthatjuk – írja Bert, hivatkozással Theodor Nöldeke *Mandäische Grammatikjára*, Buch-

¹⁸ JACOBUS FORGET: *De vita et scriptis Aphraatis, sapientis Persae, dissertatio historico-theologica*, Lovanii, 1882, 285–293.

¹⁹ CARL JOSEPH FRANCIS SASSE: *Prolegomena in Aphraatis Sapientis Persae sermones homileticos*, i. m., 16.

²⁰ Uo. 206–216.

²¹ *Patrologia Syriaca* 1, coll. 1–4, Epistola interrogatoris.

²² JACOBUS FORGET: *De vita et scriptis Aphraatis*, i. m., 68–69 és 217–220.

²³ OSKAR VON GEBHARDT – ADOLF HARNACK (eds.): *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, Band III, Heft 3–4.

²⁴ Jean Parisot kritikai kiadásában (lásd lentebb) csak a kritikai apparátusban.

²⁵ GEORG BERT: „Aphrahat's des persischen Weisen Homilien,” i. m., xiii.

²⁶ Uo. xiv–xv.

²⁷ Uo. xvii–xix.

handlung des Waisenhauses, Halle, 1875).²⁸ Bert áttekinti 'Aphrahaṭ szegényes ókori és középkori szír hatástörténetét, kiemelve, hogy szerinte szerzőnk az örmény fordítás révén az örmény egyházra nagyobb hatással volt, mint a sajátjára. Nyugaton pedig 'Aphrahaṭ munkásságát egyedül az 5. század végén működő massiliai Gennadius ismerte, aki Szent Jeromos (cca. 347 – cca. 420) művének, a *De viris illustribus*nak a folytatásában (cca. 490–495, 1. fejezet) felsorolja 'Aphrahaṭ műveit – a nišibisi Jakab püspöknek tulajdonítva azokat.²⁹ Az ezt követő legközelebbi hír 'Aphrahaṭról Nyugaton Nicolaus Antonelli fent említett örmény-latin kétnyelvű kiadása – bő ezer évvel később...

A recepciótörténet következő mérföldköve Jean Parisot OSB (1861–1923) francia szerzetes-lelképásztor, szírológus–zenetörténész szír-latin kétnyelvű kritikai kiadása a *Patrologia Syriaca* I/1. és I/2. kötetében, Firmin-Didot et Socii, Paris, 1894–1907) *Aphraatis Sapientis Persae Demonstrationes* cím alatt (első 22 bizonyítás: I/1., 23. bizonyítás: I/2. kötet).³⁰ Ez a mai *textus receptus*. A *Patrologia Syriaca* René Graffinnek (1858–1941), a párizsi Institut Catholique szírtanárának kezdeményezésére indult azzal a céllal, hogy könnyen hozzáférhetővé tegye az egyház- és liturgiátörténet, a görög–szír fordításirodalom, valamint az újszövetségi filológia kutatói számára fontos – még kéziratos vagy már kinyomtatott – szír forrásokat. A kötet előszavában Graffin Wright³¹ és Bickell³² szír irodalomtörténeti áttekintéseire való utalással ismerteti a kritikai módszert, külön érintve a kéziratokban általában hiányzó vokalizáció kérdését. A kötet bevezetésében Graffin tanítványa, Parisot – a fent ismertetetteknek megfelelően – közli, hogy 'Aphrahaṭ kéziratai a Nitria-sivatag Virgo Deipara

²⁸ „Im Ganzen glaube ich behaupten zu können, dass man aramäische Syntax am besten aus den mandäischen Schriften und ferner aus solchen syrischen Werken lernen kann, welche vom Griechischen so wenig berührt sind wie die des Aphraates.” THEODOR NÖLDEKE: *Mandäische Grammatik*, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, Halle, 1875, xxv.

²⁹ Uo., xxv–xxix. – Gennadius Massiliensis *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*: PL 58 (1847), coll. 1059–1120, ezen belül „Jacobus Nisibenae civitatis episcopus:” coll. 1060–1062. – Kritikai kiadás: E. C. RICHARDSON (ed.): *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* XIV. Leipzig: J.C. Hinrich, 1896, 57–97: GENNADIUS: *Liber de viris inlustribus*, ezen belül „Jacobus episcopus:” 61–62. Gennadius kiegészítései angol fordításban olvashatóak itt: [online] <https://www.newadvent.org/fathers/2719.htm> [2024. 11. 28.]

³⁰ *Malponuto' d'abohoto' suryoye' – Patrologia Syriaca*, accurate R. Graffin, Pars prima, tomus primus, Paris, 1894; tomus secundus, Paris, 1907.

³¹ WILLIAM WRIGHT: „Syriac Literature”, in *Encyclopedia Britannica*, Edinburgh, 1887, vol. XXII, 824–856.

³² GUSTAV BICKELL: *Conspectus rei Syrorum literariae*, Typis Theissingianis, Monasterii, 1871.

kolostorából kerültek 1838 és 1850 között a British Museumba. A gyűjtemény első tíz, hitre buzdító, parainetikus bizonyítását Parisot elkülöníti a következő 12-től, melyek – jobbára judaisztikai vitairatok lévén – az Ótestamentum és az Újtestamentum közötti folytonosságról, Jézus messiási szerepéről, a próféciaák beteljesüléséről stb. szoló, a Perzsa Birodalomban élő nagyszámú zsidósággal polemizáló, apologetikus iratok. A szüzességet a házassággal szemben előnyben részesítő 18. *bizonyítás* – és tegyük hozzá: az egész 6. *bizonyítás* – morálja felidézi a szír *Júdás Tamás-acta* hasonló állásfoglalását (lásd annak 8. *actumát*).³³ Parisot ezután felhívja a figyelmet Gennadius és Antonelli tévedéseire, majd 'Aphrahat 5. *bizonyításának* etióp (*gēez*) fordítását ismerteti François Thureau-Dangin (1872–1944) assziriológus segítségével; végül szerzőnket dogmatikai oldalról bemutatva hívja fel a figyelmet a költői ihletű 23. *bizonyítás* jelentőségére, melyben 'Aphrahat egyetlen, teremtetlen Istent vall meg, aki „ön maga valósága / lényege” (*'ityo' dnapšeh*), de ugyanakkor három személy (23. *bizonyítás*, 52. és 58–63. fejezetek).³⁴

Ezután még éppen a századforduló előtt jelent meg az ír lelkipásztor, szíriológus John Gwynn (1827–1917) tollából a *Select Demonstrations of Aphrahat*, The Christian Literature Company, New York – London, 1898, 345–412).³⁵ A szűk tízezer hasábos kötet azonban csak szép, irodalmi angol fordításokat (az 1., 5–6., 8., 10., 17. és 21–22. homíliákról) közöl mindennemű kommentár nélkül.

A 20. századdal a szír egyház- és teológiatörténet elmélyültebb kutatásának korszaka kezdődik egyrészt a *Patrologia Syriaca* (1904–1926) és a *Patrologia Orientalis* (1904–)³⁶ további köteteinek megjelenése, másrészt olyan nagy ka-

³³ ALBERTUS FREDERIK JOHANNES KLIJN (ed.): *The Acts of Thomas. Introduction, Text and Commentary*. 2nd revised edition, Brill, Leiden – Boston, 2003; magyar fordítása: GÓG GÉZA – DÖRÖMBÖZI JÁNOS (szerk.): *Az apostolok csodálatos cselekedetei*, Telosz, Budapest, 1996, 129–197. (ford. Adamik Tamás *et alii*.)

³⁴ A 60. fejezet tömör, lényegre törő hitvallása szerint *balḥud hode' yida'n, dḥad hu 'Aloho' uḥad Mšiḥeh waḥdo' Ruḥo' waḥdo' haymonuto' waḥdo' māmudito'* – „csak annyit tudunk, hogy egyetlen Isten van és egyetlen Felkentje és egyetlen Szellem és egyetlen hit és egyetlen bemeítkezés”. JEAN PARISOT (ed.): *Patrologia Syriaca* I/2, Firmin-Didot et Socii, Paris, 1894–1907, col. 124. A korai szír teológia általában előnyben részesíti a gyakorlati teológiát a rendszeres teológiával szemben.

³⁵ *A Select Library of Nicene and post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Second series, vol. XIII: Gregory the Great – Ephraim Syrus – Aphrahat. Translated into English with prolegomena and explanatory notes, Christian Literature Association – James Parker, New York, NY – London, 1898.

³⁶ [online] <https://www.patristique.org/Patrologia-orientalis.html> [2024. 11. 28.]

liberű szírológusok fellépése révén, amilyenek a már idézett Anton Baumstark (1872–1948, a megkerülhetetlen *Geschichte der Syrischen Literatur* szerzője [A. Marcus und E. Webers Verlag, Bonn, 1922]); a szíriai születésű, később Manchesterben és Birminghamben működő maronita, Alphonse Mingana (1878–1937, a *Sources Syriacques* [Harrassowitz, Leipzig, 1907–1908] és különösen a hétkötetes, alapvető szír forráskiadás, a *Woodbrooke Studies* kiadója); az észt lutheránus lelkipásztor, szírológus, Arthur Vööbus (1909–1988, az átfogó *History of Asceticism in the Syrian Orient* szerzője [Secrétariat du CSCO, Louvain, 1958–1960]) és mások. Ezek a tudósok, a modern szírológia alapító atyái még közvetlenül a kéziratokból dolgoztak, amelyeket eredetiben tanulmányoztak (és vásároltak meg) Európa és a Közel-Kelet kéziratáraiban és kolostoraiban – pusztán kéziratmentő munkásságuk is óriási jelentőségű.

Szintén a 20. században kezdődik az indiai szír egyház modern 'Aphrahaṭ-recepciója – Kuriakose Valavanolickal Aphrahaṭ-fordítása egyben az első teljes angol fordítás is (APHRAHAT: *Demonstrations* 1–2., Kerala, Kottayam, 2005). Ekkor jelent meg továbbá Aphrahaṭ teljes francia fordítása (Marie-Joseph Pierre: *Aphraate le Sage Persan: Les Exposés* I–II = SC 349 és 359; Éditions du Cerf, Paris, 1988–1989); illetve teljes német fordítása is (PETER BRUNS: *Aphrahat: Unterweisungen* I–II., Herder, Freiburg, 1991–1992). Legújabbban a század végén Sebastian Brock, a nemzetközi szírológia mai doyenje járult hozzá az 'Aphrahaṭ iránti érdeklődés fenntartásához *The Syriac Fathers on Prayer and the Spiritual Life* c. kötetével (Cistercian Publications, Kalamazoo, MI, 1987).

A magyar 'Aphrahaṭ-recepció a 21. században kapott lendületet Baán Izsák OSB,³⁷ Bugár M. István³⁸ és Kövér András³⁹ munkái révén. Mint e gondos, tudós magyar fordításokból is kiderül, 'Aphrahaṭ bizonyításait olvasva bepillantást nyerünk a korai keleti kereszténység gondolkodásába és életvitelébe egy olyan egyházi tanítómester által, aki a korabeli szír hagyománnyal – Efrémmel és a *Fokozatok könyvével* összhangban – mindenekelőtt a szív tiszt-

³⁷ BAÁN IZSÁK OSB (bev., ford., jegyz.): Aphrahat: „8. demonstráció: A holtak feltámadásáról”, *Katekhón* 4/3 (2007) 331–349.

³⁸ BUGÁR M. ISTVÁN (bev., ford., jegyz.): Aphrahat: „Előadás az imádságról”, *Pannonhalmi Szemle* 11/4 (2003) 43–55 (a 4. demonstráció fordítása); valamint Aphrahat: „Tanítás a szeretetről” (*Demonstratio* 2), in uő: *Szabadság, szeretet, személy. Az ókeresztény teológia antropológiai vetülete*, Kairosz, Budapest, 2013, 274–283.

³⁹ KÖVÉR ANDRÁS (bev., ford., jegyz.): Aphrahat: 12. demonstráció a peszahról, *Vallástudományi Szemle* 5/1 (2009) 103–141; KÖVÉR ANDRÁS (bev., ford., jegyz.): Aphrahat: 18. demonstráció a zsidókkal szemben, amely a szüzességről és a szentségről szól, *Katekhón* 2 (2005/3) 367–391.

taságát, *dakyuto' dlebo'* tekintette keresztény vallásnak. A fenti recepciótörténeti vázlatból kiderülhet, hogy a korai modern és a kortárs Európa hogyan próbálta és próbálja meg megismerni és visszanyerni ezt a közvetlenül az evangéliumból inspirálódó ókeresztény lelkületet.

FÜGGELÉK

'APHRAHAŦ: 6. BIZONYÍTÁS: A SZÖVETSÉG FIAIRÓL⁴⁰

<4.> Ezért, fivéreim, ha egy férfi a szövetség fia [*bar qyomo'*]⁴¹ vagy szent életű [*qadišo'*],⁴² aki szereti a monasztikus életet [*iḥidoyuto'*], és azt kívánja, hogy egy nő, a szövetség leánya [*bart qyomo'*], aki olyan, mint ő maga, vele lakjék, akkor

⁴⁰ JEAN PARISOT (ed.): *Patrologia Syriaca* 1, „Demonstratio sexta: De monachis” (*Taḥwito dabnay qyomo'*), i. m., coll. 260–261 és 272.

⁴¹ Mor Polycarpus Augin Aydin – részben George Nedungatt tanulmánya alapján (The Covenanters of the Early Syriac-Speaking Church, *Orientalia Christiana Periodica* 39 [1973] 191–215 és 419–444) – azt írja, hogy a „szövetség fiai,” *bnay qyomo'* jelentése „sons/ members of the covenant.” Also, in the *Peshitta* Old Testament, *qyomo'* renders the Hebrew word *berith*, ‘covenant.’ And this may seem to be the most likely sense in the phrase *bnay qyomo'*. The ‘covenant’ in question is probably best understood as an ascetic vow made by either *btule'*, ‘both male and female virgins,’ or by *qadiše'* (‘holy ones’), the married couples who have renounced sexual intercourse, probably at the time of their baptism which would have normally been at adulthood.” (*The Syriac Order of Monastic Profession and the Order of Baptism*, Gorgias Press, Piscataway, NJ, 2017, 32–33). Aleksander Golitzin fejtegetése SIDNEY H. GRIFFITH tanulmánya alapján (The Monks of Palestine and the Growth of Christian Literature in Arabic, *The Muslim World* 78 [January 1988], № 1, 1–28) – más jelentéseket is lehetségesnek lát: „The key term is [...] the Syriac root *qwm*, meaning ‘to rise’ or ‘stand’,” amely kifejezheti „the idea of resurrection (thus ‘Sons of the Resurrection’); of community with the ‘standing ones’ or ‘watchers’ (the angels); or simply of a ‘station’ or ‘status’ beyond the normal requirements of the community of believers.” (*Et introibo ad altare Dei. The Mystagogy of Dionysius Areopagita, with Special Reference to its Predecessors in the Eastern Christian Tradition*, Patriarkhikon Hidryma Paterikōn Meletōn, Thessalonikē, 1994 [Analecta Vlatadon № 59], Chapter 9, D1: „‘Singles’ and ‘Sons of the Covenant’,” 354–359, ezen belül 356).

⁴² *qadišo'* fem. *qadišto'* („szent”) a szír aszkétikus szövegek összefüggésében az, aki szentségi házasságban él. Főnévi megfelelőjével, a *qadišuto'* (ἁγιωσύνη, *sanctitas*) erényével kapcsolatban ALBERTUS FREDERIK JOHANNES KLIJN így fogalmaz: „the word *qadišuto'* has to be taken in the sence of sexual abstinence of those married and the word virginity, *btuluto'* in the sence of sexual abstinence of the unmarried ones” (*The Acts of Thomas. Introduction, Text and Commentary*. 2nd revised edition, Brill, Leiden – Boston, 2003, 165, bőséges szakirodalommal [Supplements to Novum Testamentum, vol. 108]).

helyes, ha nyíltan megházasodik, és nem tobzódik a vágyban. S viszont egy nő is: úgy helyes, hogy ha egy férfiremetétől nem különül el, <akkor> nyíltan menjen férjhez. Asszonynak asszonnyal illik laknia; és férfinak férfivel helyes laknia. És azzal a férjjel, aki szentségben [*qadišuto*] kíván élni, ne lakjék a felesége, nehogy visszatérjen a korábbi természetére, és házasságtörőnek számíttassék. Ennélfogva erényes és helyes és igaz fogadalom, amit tanácsolok magamnak és nektek is, kedvesem, remetéknek [*iḥidoye*],⁴³ akik asszonyt nem vesztek, és <nektek is,> szüzek [*brūloto*], akik nem vagytok férfiakkal, s azoknak is, akik szeretik a szüzességet [*qadišuto*]: Helyes és jó s erényes, hogy – még ha szenved is az ember – egyedül legyen, és így jó neki laknia, amint meg van írva Jeremiás prófétában, hogy „Jó dolog a férfinak, ha felveszi igádat fiatalságában, s egyedül lakik, és békében van, mert felvette magára igádat.”⁴⁴ Ezért hát illik, kedvesem, ahhoz, aki hordozza a Felkent [*Mšiḥo*] igáját, hogy megőrizze az igáját tisztaságban [*dakyuto*].

<7.> Ó szüzek, akik eljegyeztétek magukat a Felkentnek: Amikor egy a szövetség fiai közül azt mondja egynek közületek: „Lakj velem, és szolgálj engem!” – így fogtok szólni hozzá: hogy „Király-férjnek vagyok eljegyezve én, és neki szolgálok! S ha elhagyom az ő szolgálatát [*tešmešteh*], s neked szolgálok, megharagszik reám a Jegyesem, és válólevelet ír nekem, s elbocsát engem a házából. S ha azt szeretnéd, hogy megtisztelve légy általam, és én megtisztelve legyek általad, nehogy kár származzék rám és rád, <akkor> ne rakj tüzet az öledben, hogy meg ne égesd a ruhádat, hanem légy egyedül tisztességben [*iqoro*], s én is egyedül tisztességben. S ami azokat a dolgokat illeti, melyeket a Völegény [*Ḥatmo*] készített a lakodalmanak idői számára: Készíts magadnak hozományt, s készítsd fel magadat a vele való találkozásra; én pedig készítek magamnak olajat, hogy bemenjek a bölcs szüzekkel együtt, s ne legyek elutasítva a kaputól az ostoba szüzekkel együtt.”⁴⁵

<8.> Hallgasd meg hát, kedvesem, azt, amit írok neked – olyan dolgok ezek, amik illenek a remetékhez, a szövetség fiaihoz, szüzekhez és szentekhez. Min-

⁴³ Az *iḥidoye*-ről lásd SIDNEY HARRISON GRIFFITH: Singles in God's service. Thoughts on the *Ihidaye* from the Works of Aphrahat and Ephraem the Syrian, *The Harp* 4 (1991) 145–159; valamint uő: Monks, 'Singles,' and the 'Sons of the Covenant.' Reflections on Syriac Ascetic Terminology, EPHREM CARR et alii (eds.): *Eulogema. Studies in Honor of Robert Taft, SJ.*, Pontificia Ateneo S. Anselmo, Roma, 1993, 141–160 (Studia Anselmiana 110). Nagyon hasznos összefoglalás továbbá a nagy amerikai szírológus, ROBERT A. KITCHEN tollából az *iḥidāyā* szócikk a *Gorgias* online enciklopédiában: <https://gedsh.bethmardutho.org/entry/Ihidaya> [2024. 11. 28.]

⁴⁴ JSir 3,27–28.

⁴⁵ Mt 25,1–13.

denekelőtt illik ahhoz a férfihöz, akire iga tétetett, hogy a hite legyen szilárd, ahogyan írtam neked az első levelemben; hogy legyen szorgalmas a böjtbén és az imában; s legyen buzgó a Felkent iránti szeretetében; s legyen alázatos és mérsékelt s okos; és a beszéde legyen kedves és barátságos; s legyen egyenes a gondolkodása mindenki iránt, s úgy beszéljen, hogy mérlegel, s tegyen akadályt a szájára a sértő szavak elé, s távol legyen tőle a gáttalan nevetés, és ne szeresse a díszes ruhákat. Ezenkívül nem illendő megnövesztenie és díszítenie a haját, s nem helyes illatos kenőcsöket rádörzsölnie. S lakomákon ne dőljön le, s díszes ruhákat nem illik felöltöztetnie, és ne kezdjen bor fölött civódnia. S távol legyen tőle a gögös gondolkodás. És nem illik díszítő ruhákra tekintenie, s fátylakat se öltöztetnie. S különítse el magától a csalás nyelvezetét, és távolítsa el magától az irigységet s vitatkozást, és vesse el magától a bűn ajkait. S azokat a szavakat, melyeket akkor mondanak valakiről, amikor amaz nincs jelen, ne hallja meg és ne fogadja el, mielőtt megvizsgálná, nehogy vétkezzen. A gúny gyűlöletes bűn, és nem helyes felvinni a szívből! És ne adjon kölcsön uzsorakamatra, és ne szeresse a kapzsiságot. Szenvedje el a rosszat, de ne okozzon rosszat. S távol legyen tőle az idegeskedés, és trágár szavakat ne mondjon. S ne gúnyolja azt, aki elfordult a bűneitől, s ne nevesse ki fivérét, aki böjtöl; és azt, aki nem képes böjtölni, ne szégyenítse meg. Ahol befogadják, <ott> feddjen, s ahol nem fogadják be őt, ott tudja a saját értékét. Amikor elfogadják szavát, beszéljen, s ha nem, legyen csendben; s a hasa miatt ne vesse meg önmagát annak követelőzéseikor; s aki féli Istent, annak fedje fel az ő titkait; s a rossztól óvja magát. Gonosz ember után ne szólaljon meg, s az ellensége után szintén nem. S így küzd, hogy egyáltalán ne legyen ellensége. Amikor abban, ami helyes, méltatlankodnak vele szemben, még növelje a helyességét, s a méltatlankodás miatt ne sértődjön meg. S amikor van neki, és ad a szegényeknek, akkor örül; de amikor nincs neki, nem szomorú. S gonosz emberrel ne legyen kapcsolata, és gyalázkodó emberrel ne beszéljen, nehogy gyalázatra adja magát; s istenkáromló emberrel ne vitatkozzék, nehogy lealacsonyítottassék Ura amaz miatt; és a rágalmazótól távol legyen; és hízelgő szavakkal ne akarjon tetszeni senkinek sem. – Ezek illenek a *monachosokhoz*, akik elfogadják a mennyei igát, és a Felkent tanítványai. Mert így illik nekik – a Felkent, a Mesterük tanítványainak – a Felkentet utánozni [*netrmun*].